

BIOMEDICINA I BIOETIKA

Uz uputu »*Dar života*«

Valentin POZAIĆ

Uvodne napomene

Po naravi stvari sasvim je razumljivo da su biomedicinska postignuća postavila pojedincu, društvu i Crkvi nova pitanja i nove izazove na bioetičkom području. Tko god nosi odgovornost za pojedinca, za obitelj, za društvenu ili crkvenu zajednicu ne može ostati ravnodušan pred tim, dobrim dijelom novim, pitanjima. Radi se, naime, o čovjekovoj egzistenciji i o kvaliteti čovjekove egzistencije od začeća pa do svršetka ovozemnog života.¹

Nedavni dokument Svete kongregacije za nauk vjere u svom *Predgovoru* podsjeća čitatelja na svoje porijeklo, nastanak i narav.² Prvo, *Dar života* — prema tim uvodnim riječima navodimo dokument — nije nastao na inicijativu Kongregacije, već kao odgovor na brojne upite koje su Kongregaciji upućivali bilo Biskupske konferencije, bilo pojedini biskupi, teolozi, liječnici i drugi ljudi znanosti, tražeći da Crkva kao »ekspert humanosti«³ dadne svoje smjernice za to područje. Budući da se radi o pitanjima na koja odgovore ne može dati samo jedna disciplina — pitanja zadiru u biologiju, medicinu, pravo, filozofiju, teologiju — predložak dokumenta bio je dan na uvid i savjetovanje širokom broju kvalificiranih pojedinaca sa spomenutih područja znanosti.⁴

Drugo, novi nas dokument u potpunosti ne zadovoljava. Naime, premda je prošle godine kardinal Ratzinger bio najavio *deklaraciju o bioetici*, pred nama je samo *uputa o nekim aktualnim pitanjima* s područja bioetike, tj. o nastajanju ljudskog života i o dostojanstvu ljudskog rađanja ili prokreacije. Čini se da su problemi mnogo složeniji i da zahtijevaju više vremena za proučavanje nego što se to početno mislilo. S druge strane, neka su pitanja već prije dobila odgovore (usp. *Deklaracija o eutanaziji* iz g. 1980), pa ih nije bilo potrebno ponavljati, dok su ova pitanja koja se odnose na početak ljudskog života, već dulje vremena upravo vapila za jasnim smjernicama. Ipak, cjeloviti dokument imao bi mnoge prednosti. Tražiti odgovore na tako brojna i tako osjetljiva pitanja po raznim mjestima i dokumentima zadaje ne male teškoće onima koji bi htjeli

•

¹ Opširnije o tom predmetu u: V. POZAIĆ, *Bioetika*, u *Obnovljeni život* 2 (1987) 136—149.

² Dokument ima Predgovor, Uvod — razdijeljen u pet točaka, I. dio sa šest točaka, II. dio s osam točaka, III. dio i Zaključak. Brojevi stranica u citatima slijede talijanski tekst službenog vatikanskog izdanja (talijanski je bio radni jezik misije). Stranice istovremeno objavljenih izdanja na drugim jezicima uglavnom se podudaraju s talijanskim; ovdje str. 3.

³ PAVAO VI, Govor u OUN, 4. studenoga 1965, usp. u AAS 57 (1965), str. 878.

⁴ Zbog složenosti problematike i kritičnosti u i izvan Crkve danas se očekuje takav način pripremanja crkvenih dokumenata. Usp. R. A. McCORMICK, *The Vatican Document on Bioethics: Some Unsolicited Suggestions*, u *America*, January 17, 1987, str. 25.

i trebali znati mišljenje crkvenog Učiteljstva. Uz to, a što je neizbježno, suvremeno mnoštvo literature obiluje isto tako mnoštvom različitih, pa i suprotnih pristupa, vrednovanja, prosudbi i praktičnih zaključaka, što otežava pojedincu njegovo osobno i odgovorno opredjeljenje, ako nema mogućnosti da ih sam proučava.

Unatoč tim nedostacima *Dar života* je dobro došao dokument upravo u ovo vrijeme, jer donosi službene crkvene norme s obzirom na položaj i stanje ljudskog embrija, kao i moralnu prosudbu umjetne oplodnje.⁵ Nakon uvodnog dijela dokument izlaže načela u svjetlu kojih će davati poslije vrednovanja pojedinih zahvata u području nastanka i prenošenja ljudskog života.

Načela

Konkretna praktična rješenja pojedinih moralnih pitanja ovise — barem teoretski⁶ — o temeljnim moralnim načelima. Isto tako, praktična se rješenja na prvi pogled mogu činiti prihvatljiva i plauzibilna ili ne, no ispravan i nepristran sud možemo stvoriti o njima tek kada nam se predoče duboke motivacije i obrazloženja na kojima se temelje i od kojih polaze.

1. *Dar života*. Slobodno možemo pretpostaviti da nije slučajnost što ovaj dokument počinje upravo tim riječima: dar života. Kroz cijeli dokument sve do kraja te će se riječi više puta ponavljati. Temeljni je kršćanski pristup životu: čovjekov život dar je Božji, dar je onoga koj je *Živi*, koji ima vlast i moć nad životom i nad smrću, koji u svojoj ljubavi dijeli svoj život s čovjekom, pozivajući ga na konačno zajedništvo života u ešatonu. Iz takvog pristupa rađa se zadivljenost, poklon, poštovanje i zahvalnost pred misterijem života. U ostvarivanju svog života čovjek se osjeća suradnikom Božjim i sustvoriteljem, pro-kreatorom (*procreatio* = *rađanje*) novih ljudskih života.

Današnja sve više tehnizirana civilizacija stvara drukčiji, potrošački pristup životu. Život je kao predmet⁷ koji se može naručiti po želji i bez vlastitog osobnog zalaganja: in vitro oplodnja, posudbene, zamjenske majke; novom se životu mogu unaprijed odrediti svojstva genetskom manipulacijom; ako se pak novi život u nastajanju naručiocu ne sviđa, može ga — bez pravnih posljedica, u većini slučajeva — ukloniti s pozornice živih. Isto vnijeti i za život u vrijeme bolesti i umiranja. Tako život nije više vrednosta u sebi, već ukoliko može nečemu poslužiti prema vlastitom nahođenju.

⁵ To su danas dva vrlo živo raspravljana pitanja: moralno—juridički status embrija i dopuštenost umjetne oplodnje in vitro (FIVET = fertilization in vitro embryo transfer).

⁶ Poznato je da ljudi čvrstih i jasnih načela i uvjerenja, kad se u praksi nađu zatečeni teškim vanjskim okolnostima, često postupaju suprotno načelnim stavovima.

⁷ »Što je život — neki predmet koji se kupi u robnoj kući ili nešto što nam je dano, darovano i zatim uzeto u čašu o kojem ne znamo ništa?« — pita se talijanski liječnik C. Manni. Usp. *L'Osservatore Romano*, 20 aprile 1985, str. 6.

Po kršćanskom shvaćanju: »*Dar života*, što ga je Bog stvoritelj i Otac povjerio čovjeku, zahtijeva od njega da poštuje njegovu neizrecivu vrednost, da preuzme odgovornost« za nj.⁸ Čovjek, dakle, nije apsolutni gospodar života, već je samo pastir života, u službi je života koji »ima sveto obilježje« u očima svih ljudi, a u očima onih koji vjeruju u Boga on je »dar ljubavi Božje«.⁹

2. *Slika o čovjeku*. »Teorija o čovjeku određuje čovjekovu praksu«¹⁰ i u svijetu oko njega i s obzirom na njega sama. Zato je od presudnog značenja od koje teorije, antropologije ili slike o čovjeku polazimo.

Biblijsko-teološki pogled otkriva nam čovjeka stvorena na sliku Božju (Post 1, 26), kome je povjerena briga za sav stvoreni svijet (Post 1, 28—30), prema tome i za vlastiti život, kao i za život njegovih bližnjih. Po svojoj naravi ljudsko biće nosi sa sobom dinamičku interakciju, pa čak i napetost, između tjelesnog i duhovnog elementa. Jedan i drugi — pod vidikom ovozemnosti i eshatona, vječnog života u Kraljevstvu Božjem — neotuđiva su i nezanemariva dva konstitutivna elementa na kojima se temelji dostojanstvo ljudske osobe sa svim njezinim pravima, zahtjevima i obvezama. Upravo tog i takvog čovjeka, u njegovoj jedinstvenosti neponovljivosti i prolaznosti, Bog je »htio radi njega samog«.¹¹ Nitko ne dolazi na svijet slučajno, već kao izričiti cilj Božje ljubavi.¹²

Ako se život promatra kao dar — koji traži zahvalnost i suradnju, a čovjek kao biće čija je biološko-spiritalna narav nosilac dostojanstva slike Božje, razumije se tvrdnja: »Ljudski život je svet jer sve od svog početka uključuje 'kreativno djelo Božje' i ostaje zauvijek u posebnom odnosu sa Stvoriteljem, svojim jedinim ciljem. Samo Bog je Gospodar života od njegova početka do kraja: nitko, ni u kojoj okolnosti, ne može si prisvojiti pravo da direktno uništi nevino ljudsko biće.«¹³

3. *Slika o embriju*. To je bez sumnje jedno od najdelikatnijih pitanja koje dokument obrađuje. Zbog opširnosti rasprave u tijeku o statusu embrija, bilo na biološko-medicinskom, bilo filozofsko-teološkom području, ovdje ne možemo ulaziti u sve te pojedinosti, već upućujem na druge radove.¹⁴

Premda pozitivne, eksperimentalne znanosti same posebi ne mogu dati mjerodavan sud o prisutnosti ili neprisutnosti osobe i duše od samog trenutka začeća, one u tom pogledu daju dragocjene podatke za dalje filozofsko-teološko razmišljanje. Ti podaci govore da je od trenutka začeća prisutan princip enteleheje, počelo usmjerenosti na cilj: na čovje-

⁸ *Dar života*, 1, str. 5.

⁹ ZBOR ZA NAUK VJERE, *Izjava o eutanaziji*, usp. V. POZAIĆ, *Život dostojan života. Eutanazija u prosudbi medicinske etike*, Zagreb, 1985, str. 101.

¹⁰ J. G. ZIEGLER, *Extrakorporale Zeugung in moraltheologischer Sicht*, u *Trierer Theologische Zeitschrift* 94 (1985) str. 37.

¹¹ Tu *Dar života* (br. 5, str. 11) navodi GS, br. 24.

¹² Upućuje se na govor Ivana Pavla II. (*Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, v. VI, 2 (1983), str. 562, kao i na encikliku Pija XII, *Humani generis*, gdje se kaže da je svaka duša »neposredno od Boga stvorena« (AAS 42 (1950) str. 575).

¹³ *Dar života*, 5, str. 11.

¹⁴ Usp. V. POZAIĆ, *Rasprava o početku ljudskog života*, u *Obnovljeni život* 1 (1987) 47—61.

ka-osobu. To počelo upravlja svim daljnim razvojem bića koje je začecom, spajanjem ovula i spermija pozvano u život.

Pozivajući se na prethodnu crkvenu nauku u tom periodu — Drugi vatikanski sabor,¹⁵ Povelja o pravima obitelji,¹⁶ Deklaracija o hotimičnom pobačaju¹⁷ — ovaj dokumenat tvrdi da »plod ljudskog rađanja od prvog časa svoga postojanja, tj. od stvaranja zigote, zahtijeva bezuvjetno poštovanje koje se moralno duguje ljudskom biću u njegovu tijelnom i duhovnom totalitetu.«¹⁸ I odmah zatim: »Ljudsko biće treba poštovati kao osobu sve od njegova začeca i treba mu od tog istog časa priznati prava osobe, među kojima prije svega nepovredivo pravo na život svakog nevinog ljudskog bića.«¹⁹

Tako je — doduše ne baš na sasvim jasan, izričit i uzravan način ljudski embrij proglašen osobnim bićem;²⁰ ne ulazi se, međutim, u poblize određenje pojma osobe, koji je kao harmonika vrlo rastezljiv (a može se i vrlo suziti!) i danas je u širokoj raspravi.²¹ Međutim, ako je embrij osobno biće, osoba, onda ima prava i zahtjeve osobe: ima pravo na obranu vlastitog integriteta, na liječenje u danim mogućnostima i okolnostima, premda još nema posebne zdravstvene knjižice. Na području liječničke njege ljudski je embrij izjednačen sa svakim drugim ljudskim bićem, pacijentom. Ljudski je embrij nerođeni pacijent. Pred trudnom ženom liječnik se nalazi pred dva u biti jednakopravna pacijenta. To je i do sada bio praktični stav Crkve kad je osuđivala pobačaj u svakom stadiju embrionalnog razvoja.²² U skladu s tim nazorima *Dar života* ne prihvaća pokušaje nekih autora da se ljudski život u vremenskom razdoblju prije nidacije naziva »pre-embrijem«,²³ prema kojemu bi se, kažu, u to vrijeme dugovalo neko drugo ne baš ljudsko-osobno poštovanje, te bi ga se prema potrebi moglo čak i žrtvovati. Uputa će na kraju, zato, pozvati sve do kojih ona dospije da svatko na svom području djeluje u duhu dobrog Samarijanca (usp. Lk 10, 29—37); da zna poštivati i najmanjega među sinovima ljudskim, te podsjetiti na Isusovu riječ: »Što god učiniste jednome od ove moje najmanje braće, meni učiniste« (Mt 25, 40).

¹⁵ »Zato treba već od začeca najbrižnije štiti život« (GS 51).

¹⁶ »Ljudski život mora biti apsolutno poštovan i zaštićivan od samog časa začeca« (SANTA SEDE, *Carta dei diritti della famiglia*, br. 4, u *L'Osservatore Romano* 25 nov. 1983).

¹⁷ »Od časa kada je jajašce oplodeno, počinje novi život koji nije život oca ni majke, nego novog ljudskog bića koje se razvija za sebe. Nikada neće postati ljudsko, ako to nije već od tada« (AAS 66 (1974), str. 738).

¹⁸ *Dar života*, I, 1, str. 13.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Najbliži bi bio ovaj tekst: »Zaključci znanosti o ljudskom embriju pružaju dragocjenu indicaciju da se racionalno raspozna osobna prisutnost od te prve pojave ljudskog života: kako ljudski individuom ne bi bio ljudska osoba?« *Dar života*, I, 1, str. 13).

²¹ Koliko je to pitanje još uvijek u raspravi među teolozima i filozofima, usp. V. POŽAIĆ, *Rasprava o početku ljudskog života*, str. 49—55.

²² Usp. J. CONNERY, *Abortion: The Development of Roman Catholic Perspective*, Chicago 1977, str. 304.

²³ Više o tome u E. SGRECCIA, *A proposito del »pre-embrione« umano*, u *Medicina e Morale* 1 (1986) str. 13.

4. *Slika o braku.* Kršćansko učenje o braku ističe kao njegove neotuđive karakteristike: jedinstvo, isključivost i plodnost. Supružnici samo u bračnom zajedništvu mogu jedno s drugim postati roditelji.²⁴ Neraskidiva svojstva bračnog čina — ljubav i prokreacija, sjedinjenje i rađanje,²⁵ tj. da svaki bračni čin ljubavi mora biti otvoren za rađanje — sada se iznose u novom svjetlu, imajući u vidu novu problematiku: oplodnja izvan bračnog čina i izvan ženina tijela (AI — Artificial Insemination; FIVET — Fertilization In Vitro Embryo Transfer). Supružnici si izražavaju osobnu ljubav posredstvom »govora tijela«, koji uključuje i supružnička i roditeljska značenja. Da bi supružnici poštivali tu stvarnost, tj. »govor tijela i svoju naravnu velikodušnost, tjelesno sjedinjenje treba se odvijati u poštovanju otvorenosti za prokreaciju, a prokreacija osobe mora biti plod i posljedak supružničke ljubavi.«²⁶

Iz rečenoga se izvodi zaključak: budući da jedino bračni par ima pravo na bračni čin i budući da su dva vidika bračnog čina neraskidiva, jedina sredina u kojoj novo ljudsko biće može doći na svijet jest brak, a jedini put bračni čin. Sve ostalo protivi se dostojanstvu ljudske osobe i braka.

5. *Slika o djeci.* Sasvim je naravno i izvan svake sumnje da bračni par očekuje i želi dobiti jedno ili više djece. Naravna je težnja bračne ljubavi da se izrazi u oćinstvu i majčinstvu. Prema katoličkom shvaćanju, brak u kojem bi par unaprijed isključio mogućnost djece, nevaljan je. Isto se tako može, s druge strane, reći da je sasvim naravno da djeca imaju pravo na roditelje, da ne budu ničija, da ne budu predmet ovih ili onih prohtjeva. I dok se s pravom vodi briga o psihičkom stanju bračnog para bez djece, o njihovim kušnjama u zreloj dobi, ne treba zaboraviti na još teža psihička stradanja djece bez roditeljske ljubavi, obiteljskog ozračja.

Dokument *Dar života* ne zaobilazi problematiku koja nastaje kad djeca ne dolaze redovitim putem na svijet, tj. kad je bračni par — jedan ili obadvoje — neplodan. Sterilnost je za bračni par »teška kušnja« i »trpljenje koje trebaju svi razumjeti i adekvatno vrednovati.«²⁷ Međutim, tvrdi se, ne postoji roditeljsko pravo na dijete. Dijete nije predmet vlasništva. Djeca su, prema II. vatikanskom saboru, »najdragocjeniji dar braka.«²⁸ Stoga, dijete ima pravo da bude plod specifične bračne ljubavi svojih roditelja i također ima pravo na bude poštovano kao osoba od časa svoga začeća.«²⁹ Prisivajati si pravo na dijete značilo bi prisvajati pravo na drugu osobu, što je u suprotnosti s ljudskim dostojanstvom. Jedna osoba može imati pravo samo na neke čine druge osobe, i tako, u nekom prenesnom smislu, pravo na tu osobu. Roditelji, ukoliko su »suradnici

²⁴ »U svom tijelu i preko svoga tijela supružnici izvršavaju brak i mogu postati otac i majka« (*Dar života*, II, 4b, str. 27).

²⁵ Enciklika pape Pavla VI, *Humanae vitae*, br. 12, brani neraskidivost pred kontracepcijskim mentalitetom: dvostruki smisao bračnog čina razdvaja se da se *spriječi* dolazak novog života. U novoj problematici taj se smisao bračnog čina razdvaja da se *omogući* dolazak novog života. Usp. *Dar života*, II, 4a str. 26.

²⁶ *Dar života*, II, 4b, str. 27.

²⁷ *Dar života*, II, 8, str. 34 i 33.

²⁸ *Gaudium et spes*, br. 50

²⁹ *Dar života*, II, 8, str. 33.

Božji za dar života novoj osobi«,³⁰ »suradnici ljubavi Boga Stvoritelja«,³¹ ne posjeduju pravo na dijete; njihov brak im daje pravo »da učine one naravne čine koji su po sebi usmjereni na rađanje«. ³²

Pojedinačno vrednovanje

Znanost sama po sebi nije protiv etike i morala. Svojestvo je čovjekova duha i njegova poslanja u svijetu da sve više prodire u misterioznu stvarnost svega stvorenoga, pa i vlastitoga života. Nameće se pitanje: da li je tehnološki imperativ ujedno i moralni imperativ, tj. da li ono što je moguće uvijek treba činiti, da li je to uvijek razumno i dopušteno? Sve što je tehnički moguće, da li je etički prihvatljivo? Načelno, to bi možda moglo biti važno pitanje rasprave. Gledajući iz konkretne stvarnosti današnjih ekoloških problema, odgovor je sasvim jasan. Zanimljiva je primjedba koja povezuje probleme nastale u ljudskoj okolini, ekologija, s onima koji se pojavljuju u ljudskom prenošenju života, rađanje: »Bog prašta rado; ljudi teško; priroda nikako«. ³³ Čini se da postaje neki zakoni u prirodi, i na području ljudskog rađanja, koji zahtijevaju nepovredivo ophođenje. Stoga na tom području tehničkih mogućnosti određeni »Ne« nekim umjetnim zahvatima zapravo su »Da« životu općenito, a posebno ljudskom životu, ljubavi i dostojanstvu ljudske osobe.

U suvremenoj civilizaciji, koju je čovjek sam stvorio, svjedoci smo zabrinjavajućih protuslovlja. Dok se na jednoj strani život bezobzirno uništava, na drugoj se bezobzirno proizvodi. Da bi se proizveo jedan život, mnoštva se žrtvuju. Koliko je pokusnih žrtava prethodilo prvom uspjehu in vitro? Govori se da je u zagrebačkoj bolnici prvom uspjehu in vitro prethodilo dvije tisuće neuspjelih. Bez obzira kako bi netko u svojoj savjesti mogao vrednovati čak i tzv. *simple case* oplodnje in vitro, ostaje pitanje: hoće li jednog dana biti podignut spomenik uspjesima biomedicine — i njezinim žrtavama zbog odsutnosti bioetike?

1. *Embrij*. Danas se sve češće govori o prenatalnoj dijagnozi, tj. pregledu u ranom embrionalnom, fetalnom razdoblju. Takav je medicinski zahvat etički dopušten» ako poštuje život i integritet ljudskog embrija i fetusa a usmjeren je na njegovo individualno spašavanje ili ozdravljenje«. ³⁴ Ako se poduzima — ili se svjetuje, naređuje — u cilju pobačaja, nedopušten je. Tada je i suradnja specijaliste neprihvatljiva. Dakle, sama dijagnoza zadobiva svoju moralnu kvalifikaciju od nakane iz koje se čini. Kad se radi o terapijskim zahvatima, tu vrijede ista načela kao za svakog drugog pacijenta, samo što odluku u ime embrija ili fetusa donose roditelji. ³⁵

Za istraživanja i pokuse važe opća načela: treba poštovati život i integritet djeteta i majke, a mogu se poduzeti uz pristanak roditelja. Nedo-

³⁰ IVAN PAVAO II, *Obiteljska zajednica*, Zagreb 1981, br. 14.

³¹ *Gaudium et spes*, br. 50.

³² *Dar života*, II, 8, str. 33.

³³ Usp. španjolski program Radio-Vatikana 15. ožujka 1987; razgovor s isusovcem bioetičarom M. Cujás.

³⁴ *Dar života*, I, 2, str. 14.

³⁵ *Dar života*, I, 3, str. 15.

pušteni su pokusi koji nisu izravno terapijske naravi: »Upotrijebiti ljudski embrij ili fetus kao predmet ili sredstvo pokusa predstavlja zločin spram njihova dostojanstva kao ljudskih bića«. ³⁶

S leševima embrija ili fetusa treba postupati kao s mrtvim ostacima ostalih ljudi. Ta nam kratka primjedba može zvučati kao suvišna, jer je očita i razumljiva sama po sebi. No, ona sa sobom — u praksi — polučila mnoga izazvona pitanja.

Embrij je uvijek embrij, bez obzira da je do začeca došlo prirodnim ili umjetnim putem; zato je nemoralno proizvoditi ljudske embrije za upotrebu kao »biološki materijal«. ³⁷ Sve ako toga i nije svjestan, onaj tko to počinja svojata si Božju ulogu i »postavlja se gospodarom sudbine drugoga, ukoliko proizvoljno bira tko će živjeti, a koga će poslati u smrt, i uništava ljudska bića koja su bez obrane«. ³⁸

2. *Neke tehnike prokreacije.* Polazi se od načela da »svaka osoba treba biti poštovana radi nje same: u tome se sastoji dostojanstvo i pravo svakog ljudskog bića od njegova početka«. ³⁹ Zato su isključeni kao neprihvatljivi pokušaji oplodnje ljudskih i životinjskih gameta, kao i oplodnja u utrobi životinje ili u ćeličnoj maternici. Isto vrijedi i za kloniranje, što je zasebna tehnika nespornog rađanja kojom se dolazi do genetski istovjetnog potomstva, do ljudi-kopija (kod ljudske vrste još samo daleki san). Tehnika zamrzavanja embrija, već oplodnenog jajašca, da bi se tek poslije u neko poželjno vrijeme unio u majčino tijelo, neprihvatljiva je: novi se život započinje laboratorijski, izvan njegove prirodne okoline, izlaže se velikim opasnostima oštećenja i uništenja, ili čak da ostane potpuno napušten od bioloških roditelja, prepušten na milost i nemilost tehničara oplodnje ili društvene birokracije. ⁴⁰

FIVET — oplodnja u staklu i prijenos u maternicu

Godina 1978, kad je rođeno prvo dijete začeto in vitro, označila je svojevrsan preokret u načinu prenošenja ljudskog života. Događaj je pobudio i oduševljenje i zabrinutost. ⁴¹ Slijedećih se godina tehnika sve više

³⁶ *Dar života*, I, 4, str. 17.

³⁷ *Dar života*, I, 5, str. 18.

³⁸ *Isto*.

³⁹ *Dar života*, I, 6, str. 20.

⁴⁰ Još je uvijek neriješena sudbina zamrznutog embrija jednog američkog para koji je nakon oplodnje in vitro i zamrzavanja embrija krenuo na putovanje — i poginuo u avionskoj nesreći, g. 1983. Usp. *The Australian Frozen Embryos*, u *Hastings Center Report* 2 (1987) str. 51.

⁴¹ Mala Luise Brown nazvana je čudesnim djetetom; stizale su brojne čestitke, među kojima i barem od trojice katoličkih biskupa: jedan je od njih bio venecijanski patrijarh Albino Luciani, poslije papa Ivan Pavao I. (usp. J. M. MORRETI, *nav. dj.*, str. 612; P. VERSPIREN *L'avanture de la fécondation in vitro*, u *Etudes* 5 (1982) str. 679; na drugoj strani u V. Britaniji podigla se prava bura prigovora (usp. J. G. ZIEGLER, *Zeugung ausserhalb des Mutterleibes*, u *Theologisch-praktische Quartalschrift* 131 (1983), str. 231—232; dok je H. HEPP (*Die In-vitro-Befruchtung*, u *Stimmen der Zeit* 201 [1983], str. 292) vraćao pažnju na stvarne mogućnosti in vitro i varljiva obećanja koja zavaravaju neplodne žene, P. RAMSEY (*Ethics at the Edges of Life*, New Haven 1978, str. 46) već je prije upozoravao na »silazak u tehnološki barbarizam« na području prenošenja ljudskog života.

usavršavala i sve više širila. Tako se već 1983. rodila prva in vitro-beba u Zagrebu. Početni bljeska novih uspjeha biomedicine obično potisne u stranu pitanje bioetike. To se i ovdje dogodilo. Međutim, danas se već postavlja na širokom području pitanje etičke, pa i ekonomske i društvene prihvatljivosti oplodnje in vitro. Predlažu se barem neka ograničenja.⁴² Načelno gledajući, tamo gdje je prirodni proces zatajio, tehničko dostignuće smije i treba priskočiti u pomoć. Kad je u pitanju poštivanje života u njegovu nastajanju i njegova dostojanstva, potrebno je imati pred očima već prije iznesena načela. U tom svjetlu, heterologno osjemenjivanje (AID), u koje ulazi treća osoba, kao i heterologna oplodnja in vitro, s moralnog su stanovišta neprihvatljivi.⁴³

Ostaje međutim pitanje koje *Dar života* zasebno obrađuje, tzv. *simple case* — *jednostavan slučaj*, tj. kada metoda sama po sebi ne postavlja moralnih dilema.⁴⁴ To je slučaj kad se in vitro oplodi samo jedno jajašće žene spermijem njezina muža i to se jajašće sa svim potrebnim poštovanjem prenese u majčino tijelo i tu se usadi, ugnijezdi i nastavlja svoj prirodan razvoj. Ili, ako se oplodi više jajašca, sva se unose u maternicu; isključeno je svako žrtvovanje »suviška« embrija. Na tom je području idu sada bila određena praznina u pogledu moralnih prosudbi. Bila su isticana samo opća načela. I sam papa Ivan Pavao II. u čestim susretima s liječnicima nije ulazio u konkretno pitanje in vitro. U međuvremenu, jedni su se teolozi opredjeljivali za, a drugi protiv, dok su neki nastojali oprezno iznositi svoja mišljenja, da bi se nakon službenog pravorijeka mogli nakloniti i ovamo i onamo.⁴⁵

Neki su moralisti čin oplodnje in vitro smatrali iznimnim sredstvom, *ultima ratio*, ali opravdanim i moralno prihvatljivim kad su ostali putovi oplodnje bezuspješni i neprimjenjivi. Tada bi se, u određenom smislu, oplodnja in vitro smatrala terapijom prirodnog procesa koji je zatajio.⁴⁶ U tom bi postupku, doduše, bilo prisutno razdvajanje dvojakog smisla bračnog čina, što je po *Humanae vitae* neprihvatljivo i jasno isključeno.⁴⁷ Međutim, postoji razlika značajne naravi. U kontracepcijskom razdvajanju prisutna je nakana da se začecije izbjegne, a u postupku in vitro da se omogući; prva je protiv života, a ova u službi života. Totalitet, cjelina bračnog života opravdavala bi taj, inače, nedostatak u nastajanju novog ljudskog života. Uostalom, tu je dijete biološki gledano plod svojih roditelja; ono je plod psihološke intimnosti svojih roditelja; a takvo bračno ozračje prikladna je sredina za prihvatanje novog ljudskog života.

⁴² Australija je poznata po visokom broju neplodnih bračnih parova, pa je in vitro metoda često prakticirana. Sada, međutim, vlada Južne Australije priprema zakon protiv in vitro u privatnim klinikama. Usp. *The Australian Frozen Embryos*, u *Hostings Centre Report* 2 (1987), str. 51.

⁴³ Pitanje oplodnje in vitro opširno je obrađeno na hrvatskom: P. ŠOLIC, *Moralne dimenzije ljudske oplodnje u epruveti*, u *Crkva u svijetu* 2 (1984) 13—144.

⁴⁴ *Dar života*, II, 2, str. 24.

⁴⁵ Čini se da je među takvima i talijanski biolog-moralist F. GIUNCHEDI, *Etica e scienze umane*, Napoli 1985, str. 224—226.

⁴⁶ Usp. J. M. MORETTI, *Procreation: nouvelles techniques*, u *Etudes* 6 (1984) str. 612.

⁴⁷ Usp. PAVAO VI, *Humanae vitae*, Zagreb 1968, br. 12.

Drugi su pak moralisti zastupali mišljenje i prosuđivanje kako ga iznosi naputak, tj. da postupak in vitro nije terapija prirodnog procesa već njegov nadomjestak, putem nedopustivog razdvajanja dvojake smisla bračnog čina — sjedinjenja i rađanja.⁴⁸ Tako dobiveni ljudski život »proizvod« je tehničkih zahvata, a nije ni ishod ni posljedak bračnog čina. Dosljedno tome, »s moralnog gledišta Crkva ostaje protivna homolognoj oplodnji in vitro; ta je u sebi nedopuštena i u protivnosti s dostojanstvom prokreacije i bračnog zajedništva, pa i kad je učinjeno sve da se izbjegne smrt ljudskog embrija«⁴⁹ (istaknuto u originalu).

Isto načelo vrijedi i primjenjuje se na umjetno osjemenjivanje (AI), kad se vrši izvan i neovisno o bračnom činu. Dopusšteno je samo ono AI koje je pomoć i pospješenje a ne nadomjestak bračnog čina.⁵⁰ S tim u vezi govori se i o načinu dobivanja sperme. Masturbacija, za sada najviše prakticirani način, ponovno je proglašena moralno nedopuštenom; dopušten je način vezan uz redoviti spolni odnos ili punktiranjem. Razlog za takvo vrednovanje jest »što se svojevoljno upotrebljavanje spolne sposobnosti izvan normalnog spolnog općenja bitno kosi s njenom svrhom«⁵¹ koja je sjedinjenje u ljubavi i rađanje.

Obzirnost i razumijevanje

Naputak pokazuje veliko razumijevanje za bračni par koji proživljava kušnju neplodnosti; priznaje da je njihova želja za djetetom »zakonita čežnja«,⁵² zna da u većini slučajeva in vitro postupak ostaje jedina tehnička pomoć, jer druga GIFT metoda slabo je prakticirana, nije usavršena i ne pokriva sve slučajeve.⁵³ Imajući pred očima stvarno stanje na području prokreacije — raširenost in vitro i u katoličkim bolnicama, tjeskobu bračnih parova bez djece, činjenicu da će mnogi *in bona fide*, tj. bez zlobe i po svojem dobrom uvjerenju savjesti — i u buduću pribjegavati metodi in vitro, sama uputa, inače vrlo odlučna u stavovima, daje neke vrlo obzirne i pune poštovanje primjedbe.

Homologna oplodnja in vitro, u kojoj nema žrtvovanja embrija, napominje se, nije opterećena svim onim etičkim negativnostima koje su prisutne u izvanbračnoj prokreaciji; stabilan brak osigurava prikladnu sredinu za rođenje i odgoj djeteta koje dođe na svijet putem in vitro; svako dijete tako rođeno treba prihvatiti »kao živi dar božanske Dobrote i trebat će odgajati s ljubavlju«.⁵⁴ Naknadna primjedba J. kard. Ratzingera,⁵⁵ da se neće poduzimati pravni koraci protiv osoblja i uprava katoličkih bolnica koje prakticiraju in vitro, također je znak obzirnosti.⁵⁶ To, međutim, nije

⁴⁸ Usp. A. S. MORACZEWSKI, *In Vitro Fertilization and Christian Marriage*, u *The Linacre Quarterly* 4 (1979) str. 314.

⁴⁹ *Dar života*, II, 4a, str. 30.

⁵⁰ *Dar života*, II, 6, str. 31.

⁵¹ Tu se navodi tekst iz *Persona humana* br. 9.

⁵² *Dar života*, II, str. 28—29.

⁵³ O GIFT metodi i njezinu daljnjem usavršavanju i maralnom vrednovanju, koje za sada ostaje otvoreno, *Dar života* ga ne spominje, govorio je J. kard. Ratzinger u *Famiglia Cristiana* 25 marzo 1987, str. 26.

⁵⁴ *Dar života*, II, 5, str. 30.

⁵⁵ Usp. njemački program Radio-Vatikana od 15. ožujka 1987.

⁵⁶ Tekst samog dokumenta vrlo je jasan i zahtijevan: »Liječničko osoblje i

bio slučaj s pobačajem. Moralna razina nedopuštenosti in vitro, gdje je u pitanju dostojanstvo osobe, braka i rađanja, sasvim je različita od razine moralne nedopuštenosti pobačaja, gdje je u pitanju temeljna vrednota — ljudski život. Spomenuta obzirnost i razumijevanje nipošto ne znače odobravanje in vitro.

I dok se s toliko obzirnosti i pažnje pokazuje razumijevanje za bračne parove bez djece, želi se upozoriti na mogućnost da se čežnja za materinstvom i očinstvom ispuni i ostvari i na drugi prihvatljiv način. Opravdana želja za vlastitim potomstvom ne mora zatvoriti horizonte drugih ostvarenja očinstva i majčinstva. Zato uputa podsjeća na nauku jednog od posljednjih crkvenih dokumenata: »Ne treba zaboraviti da bračni život čuva svoje vrijednosti i onda kada je rađanje nemoguće. Tjelesna neplodnost može, doista, za bračni par biti prilika da pružaju druge značajne usluge životu ljudske osobe, kao što je posvojenje (djece), različiti oblici odgojnog djelovanja, pomoć drugim obiteljima, siromašnoj i hendikepiranij djeci.«⁵⁷

Na taj se način, uz dužnu i primjerenu obzirnost, htjelo upozoriti na druga područja i druge razine potreba i ostvarenja. Budući da i posvojenje može nositi sa sobom određene kušnje, da se svi parovi bez djece ne osjećaju pozvani na taj korak, ono je samo spomenuto, a ne preporučeno, kao jedno od mogućih i prihvatljivih rješenja za brakove bez vlastite djece.

Posudbene majke

Kad neka žena iz zdravstvenih razloga — ili možda iz nekih drugih pobuda — ne želi ili ne može nositi vlastito dijete, postoji mogućnost da za taj »posao« unajmi, posudi drugu ženu. Taj postupak donosi sa sobom mogućnost mnogih trauma razne vrste.⁵⁸ U svjetlu iznesenih načela o dostojanstvu ljudskog rađanja »zamljensko majčinstvo predstavlja objektivni nedostatak s obzirom na obveze majčinske ljubavi, bračne vjernosti i odgovornog roditeljstva.«⁵⁹

Moral i zakon

Uvijek je osjetljivo i izazovno pitanje odnosa prihvaćenih moralnih vrednota, nazora na svijet i zakonski određenog ljudskog ponašanja u društvenoj zajednici. To je danas, u vrijeme naglaska na moralnoj auto-

oni koji imaju brigu za katoličke bolnice i klinike pozivaju se na poseban način da poštuju moralne obveze, često preuzete snagom statuta. Odgovorni za te katoličke bolnice i klinike, često redovnici, imat će na srcu da osiguraju i promiču brižno održavanje normi na koje je upozorila ova Uputa« (*Dar života*, II, 7, str. 33).

⁵⁷ *Obiteljska zajednica*, br. 14, str. 21.

⁵⁸ Tu su mnoga pitanja: što ako se unajmljena trudnica ne pridržava zdravstvenih propisa? ako se odluči na pobačaj? ako se naručitelji — zbog nakaznosti djeteta — odluče na pobačaj? ako naručitelji u međuvremenu umru ili se rastave? ako se dijete rodi nakazno i nitko ga ne želi? ako posudbena prije FIVET zatrudni sa svojim mužem? ako nakon poroda, zbog psihičke suživljenosti, ne želi izručiti dijete? Usp. izvrstan novinski članak: J. ZANIĆ NARDINI, *Gorko razočarenje praznim naručjem*, u *Vjesniku* 22. ožujka 1987, str. 8.

⁵⁹ *Dar života*, II, 3, str. 25.

nomiji pojedinca, tj. o pravu pojedinca da sam prosuđuje i vrednuje svoj odnos prema stvarnosti, posebno osjetljivo pitanje. Kad je već ta autonomija toliko obećavana i toliko ograničavana na društveno-političkom području, pita se, ne bi li barem na moralnom mogla biti veća? Nju ograničava svaki zakon, pa i moralna norma djelovanja.

Načelno je jasno: kao što je pravednost tek najniža stepenica ljubavi, tako je i zakon tek najniža stepenica morala. Zakon i moral nikada se ne mogu u cijelosti pokrivati. Područje morala daleko nadilazi domete zakona. Zakon po svojoj naravi upravlja područjem međuljudskog društvenog suživota.⁶⁰ Koliko je moguće treba poštivati privatnu sferu svakog pojedinca sve dok nije ugroženo zajedničko dobro. Treba izbjegavati uvođenje zakonâ za koje se već unaprijed predviđa da neće postići cilj, ili će samo prouzročiti mnogo trpljenja ili druga zla. Isto tako, ako nisu u pitanju temeljne vrednote, nije mudro stvarati zakone koje je teško utjerivati, pa se predviđa da će se moći primjenjivati samo djelomično, i prema toma nepravično.

Dok zakon zahvaća područje čovjekova vanjskog djelovanja, moral se odnosi i na njegovo unutarnje područje, na nakanu i motivaciju. Očito je da pozitivni zakon ne smije ići protiv naravnog zakona, protiv moralnih vrednota, protiv savjesti. U tom bi slučaju pozitivni zakon bio ništavan, bez temelja moralnih vrednota, a javlja se pravo i dužnost na priziv savjesti, na građanski neposluh.

Ako Crkva zastupa i brani temeljne naravne vrednote ljudskog života, braka i rađanja, razumljivo je da će predložiti da te vrednote, od zajedničkog interesa i dobra sadašnjeg i napose budućih naraštaja, budu i zkonski zajamčene. Kada Crkva govori o miru, o pravednom i miroljubivom društvenom suživotu, o ljudskim pravima i želi da se to i zakonski pozitivno zajamči, da li čini nasilje na savjestima? Zacijelo ne. Naprotiv, kao »ekspert u humanosti« čini uslugu čovjeku i čovječanstvu. Ako je na spomenutim područjima glas Crkve dragocjen i dobro došao, rado prihvaćan, neće li to biti još više kad se radi o vrijednosti koja je temelj svih spomenutih vrednota — ljudski život u svom nastajanju, razvojnom usponu i zalasku! Kako bi bilo moguće govoriti o pravu na slobodu, vjeru, miran suživot, na ljudsko dostojanstvo, na zdravstvenu zaštitu, ako prije toga nije zajamčeno pravo na život, pravo na poštovanje i očuvanje fizičkih i psihičkih integriteta života u svim njegovim razdobljima i okolnostima?

Ipak: možda bi Crkva mogla prepustiti ili prešutjeti neke »detalje«? Činjenica je da su neki predsjednici država i neke vlade ustanovile posebne komisije koje imaju zadaću ispitivati pitanja koja zadiru u prenošenje ljudskog života. Rezultati takvih komisija poslužiti će, poslije, kao polazni tekstovi za donošenje zakona na tom području. Dakle, nipošto bezazlena stvar. Spomenimo samo »The Warnack Report« u V. Britaniji i ništa manje osporavanu »Preporuku 1046« Vijeća Europe.⁶¹ Ako je tim

⁶⁰ Prema sv. Tomi zakon je »quaedam rationis ordinatio, ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet, promulgata« (I—II, q 90, a 4).

⁶¹ Dok *Preporuka* u br. 10 zahtijeva da se s »embrijem mora postupati u svim okolnostima s poštovanjem koje se duguje ljudskoj osobi«, u br. 6, A i C,

i sličnim tijelima dopušteno davati mišljenja i prijedloge, zašto bi Crkvi to bilo nedopušteno?

Ne bi trebalo iznenadivati da uputa *Dar života*, dok upozorava na neprihvatljivu ozakonjenost pobačaja i toleranciju raznih zloupotreba na području ljudske prokreacije — proizvodnja, uništavanje, eksperimentiranje, banke spermija i embrija, oplodnja in vitro i nakon smrti muža, posudbene majke — izražava želju i poziva da »nacije i države budu svjesne svih kulturnih, ideoloških i političkih implikacija povezanih s tehnikom umjetnog rađanja i da znaju naći neophodnu mudrost i hrabrost za donošenje pravednijih zakona i koji više poštuju ljudski život i ustanovu obitelji«. ⁶²

Poduže očekivana uputa *Dar života* donijela je više potrebnih razjašnjenja, usmjerenja i ohrabrenja na području medicinskog morala. Koliko god taj dokument, uslijed već dobrano protivno uhodane prakse i šarolikosti teoloških vrednovanja, postao »znak protivljenja« u prvim izjavama nakon objavljivanja, a crkveni je autoritet ponovno stavljen u pitanje, on daje nove snažne poticaje za dalja znanstvena istraživanja, kao i za dublja i svestranija filozofsko-teološka preispitivanja i vrednovanja dostojanstva ljudske osobe, braka i rađanja. *Dar života* sa svojim »odgovorima na neka aktualna pitanja« moderne biomedicine pokriva dobar dio praznine koja je vladala na području suvremene bioetike.

BIOMEDICINE AND BIOETHICS

On the Vatican Instruction »The Gift of life«

Summary

Starting from numerous challenging questions posed by modern medicine to bioethics, the author outlines fundamental and concrete answers contained in the new *Instruction on Respect for Human Life in Its Origin and the Dignity of Procreation* (Congregation for the Doctrine of the Faith, Vatican City, 1987). Two innovations expressed within this document warrant particular attention.

First, the human being from the moment of conception is afforded equal status and rights to those of a living person, although nowhere is it expressly stated that the embryo is a person. Second, a clear and express negative judgment is rendered of the long-standing FIVET procedure, concerning which there has heretofore been a void in official church scholarship, with theological opinion being divided.

Although »Instruction« answers only a few questions and does not encompass the entire field of bioethics — as previously promised — and although it provokes differing commentaries, it does provide clearer guidelines for further investigations and practical applications.

• govori se o mogućnostima pobačaja (za tekst *Preporuke* usp. *Medicina e Morale* 4 (1986), str. 902—906.

⁶² *Dar života*, III, str. 37.